

І.С. ВАРЛАМОВА
Запорізький національний університет

ВНУТРІШНІ І ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Державна, регіональна і місцева економічна політика та політика у сфері охорони навколишнього природного середовища будується на основі законодавчих закріплених норм, які визначають компетенцію та межі втручання в діяльність господарських суб'єктів, головні напрями екологічного менеджменту. Перехід до економіки ринково-підприємницького типу припускає певну модифікацію функцій держави в економічній сфері. А саме це означає перехід до поліцентричної системи господарювання, який повинен забезпечити підвищення ролі самоврядування на всіх рівнях. Кожне підприємство, яке функціонує в ринковому середовищі, самостійно вирішує питання не тільки внутрішньої організації, але й усієї сукупності зв'язків із зовнішнім середовищем.

Важливими в методологічному аспекті є роботи С. Христенко, Є. Смірної, в яких розглядаються особливості взаємодії економіки та природи. Особливу значущість мають дослідження О. Амоші, Г. Ісфорта і С. Шмідхейні, що розглядають проблеми взаємодії металургійних підприємств і навколишнього середовища, а також Г. Черниченка, Б. Буркинського, М. Чумаченка, О. Веклич, Б. Данилишина, присвячені питанням еколого-економічної стійкості суспільства, економіки та регіонів.

Метою нашого дослідження є визначення першочергових завдань у сфері екологічного законодавства та аналіз внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на ефективність екологічного менеджменту на металургійних підприємствах.

Системи екологічного законодавства, яка існувала раніше в Україні, включає дві підсистеми: природоохоронне та природоресурсне законодавство. І тільки 1991 р. прийнято ключовий природоохоронний (екологічний) акт – Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища". Він доповнив українське законодавство і визначив напрями вирішення суперечностей між екологією та економікою. Основний напрям цього закону полягає у забезпеченні збалансованого вирішення соціально-економічних завдань, збереження сприятливого довкілля, біологічної різноманітності і природних ресурсів з метою задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь [1]. Як наукове обґрунтування є гранично допустимі норми впливу господарської діяльності на природне середовище, перевищення яких є правопорушенням. Відмінною його особливістю від галузевих законів є те, що в ньому сформульовані вимоги, безпосередньо звернені до джерел шкідливого впливу на природне середовище, тобто до підприємств (організацій, установ).

Норми закону закріплюють механізм економічного стимулювання підприємства в охороні природного середовища і заходи адміністративно-правової дії на порушників еколого-правових розпоряджень. Також встановлена обов'язковість державної екологічної експертизи, державного екологічного контролю, заходи адміністративної і кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення, відшкодування шкоди природному середовищу і здоров'ю людини, екологічну освіту і виховання.

Відповідно до цього закону, метою державного керування в сфері охорони довкілля є реалізація законодавства, контроль дотримання вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишньої природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення погодженості між державними природоохоронними органами і громадськістю в сфері охорони довкілля. Можна вважати, що це і є основні цільові функції державного екоменеджменту.

Держава, визначаючи межі виробничої діяльності з погляду її екологічної безпеки, відповідно робить величезний вплив на рівень ефективності системи екологічного менеджменту на металургійному підприємстві. Через систему законодавчих вимог воно зобов'язує підприємства виконувати певні заходи щодо попередження і ліквідації забруднення навколишнього природного середовища, здійснення виробничого контролю за умовами праці, побуту, відпочинку, навчання і виховання людей, за гігієнічними показниками якості продукції, яка випускається.

Серед джерел екологічного права велике значення мають міжнародно-правові акти, які регулюють внутрішні екологічні відносини на основі міжнародного права. Серед досягнень у сфері міжнародної екологічної політики слід зазначити діяльність ООН, Міжнародної торговельної палати, Міжнародної комісії з довкілля охорони і розвитку (МКДОР), Римського клубу та ін., що здійснюють діяльність у сфері охорони навколишнього середовища.

У наш час першочерговим завданням у сфері екологічного законодавства є: прийняття нових (невідкладних) законодавчих актів, а саме: законів України про зони надзвичайних екологічних ситуацій, екологічне страхування, екологічну освіту; внесення змін і доповнень до існуючих кодексів (Лісового, Водного, Кодексу України про надра, Земельного кодексу України) і законів ("Про охорону навколишнього природного середовища", "Про тваринний світ", "Про природно-заповідний фонд", "Про охорону атмосферного повітря", "Про лізинг" (доповнення стосовно лізингу природних ресурсів); підготовка проектів законів України про статус рекреаційних, курортних, лікувально-оздоровчих зон з особливими умовами природокористування; підготовка проектів підзаконних актів, що затверджуються Кабінетом Міністрів України; затвердження законодавчих актів про розмежування функцій спеціально вповноважених органів державного контролю у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища і гарантування екологічної безпеки тощо.

Система екологічного права в Україні наразі ще далека від досконалості. Слід вказати також на те, що жоден з прийнятих останніми роками законів,

регулюючих економіку, включаючи зовнішньоекономічні зв'язки, не перевірявся екологічною експертизою.

Хоча в Україні законодавчо визначені основи природокористування та охорони природи, можна констатувати, що турбота про якість довкілля є пріоритетним напрямом державної діяльності. Більше того, згідно з Концепцією екологічної освіти України, затвердженою рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2001 року № 13/6-19, підготовці фахівців з екологічного менеджменту надається державного значення. Оскільки розв'язання екологічних проблем держави здійснюється через вирішення екологічних питань конкретних підприємств, упровадження систем екологічного менеджменту на підприємствах України є важливим завданням держави.

На нашу думку, роль держави повинна полягати у створенні зовнішніх умов, що сприяють самостійному вибору економічними суб'єктами вигідних, з погляду суспільства, екологоорієнтованих шляхів розвитку та формуванню екологічних пріоритетів економічної (виробничої) діяльності.

До зовнішніх чинників ефективності екологічного менеджменту металургійного підприємства нами віднесений рівень розвитку науки і техніки в Україні та за кордоном. Аналіз стану промисловості, масштабів і ступеня використання сировини, а також динаміки утворення і накопичення відходів виробництва і споживання та їх впливу на навколишнє середовище переконливо показав необхідність нового ресурсозберігаючого, екологічно та економічно обґрунтованого підходу до організації системи екологічного менеджменту металургійного виробництва.

Науково-технічна революція створює умови для знаття технічних обмежень щодо використання природних ресурсів. Як відзначає група авторів під керівництвом Г.А. Білявського, в результаті виникає суперечність “між внутрішньо безмежними можливостями розвитку виробництва і природнообмеженими можливостями природного середовища. Ця суперечність ... може бути вирішена тільки в тому випадку, якщо природні умови життя суспільства все більш охоплюватимуться штучними засобами регуляції з боку людей” [2, с. 85]. Ця думка вимагає пристосування довкілля до зростаючих вимог (потреб) людства. На нашу думку, такий підхід не зовсім правильний. Ми вважаємо, що слід регулювати природні умови життя суспільства не штучними засобами, а пристосовувати технології виробництва до природних умов, які змінюються. Цього можна досягти, використовуючи вже названі безвідходні, а на початковому етапі маловідходні технології, під якими розуміють, “такий спосіб виробництва продукції (процес, підприємство територіально-виробничий комплекс), при якому найраціональніше і комплексно використовуються сировина і енергія в циклі сировинні ресурси – виробництво – споживання – вторинні сировинні ресурси таким чином, що будь-які впливи на навколишнє середовище не порушують її нормального функціонування” [3, с. 64].

Сприяючи екологоорієнтованому розвитку технічної і технологічної бази виробничого процесу, держава тим самим сприяє підвищенню ефективності екологічного менеджменту металургійного підприємства.

Враховуючи в першу чергу регіональну специфіку прояву (надалі рішення) еколого-економічних проблем, слід створити реальний механізм співпраці між природоохоронними органами, металургійними підприємствами та екологічними суспільними рухами, функціонування якого дозволить здійснювати сумісну підготовку і реалізацію проектів та програм екологічної спрямованості (обмін інформацією, пошук джерел фінансування і т.п.). Необхідність подібної співпраці визнається і в ділових колах. Про це свідчить дослідження, проведене 1995 р. міжурядовою групою експертів з міжнародних стандартів обліку і звітності в рамках підготовки Конференції ООН з торгівлі і розвитку (ЮНКТАД). Респондентами стали керівники 222 найбільших світових (транснаціональних) корпорацій (представники так званого "Billion Dollars Club" – "Клубу мільярдерів"), яким було запропоновано висловити свою думку щодо тверджень стосовно реальних можливостей забезпечення екологічно стійкого економічного розвитку. Так, Н. Гахович зазначає, що "в цілях вдосконалення управління суспільним виробництвом в цілому і окремими галузями (з погляду охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування) доцільно передбачати в штаті регіональних, обласних і районних суспільних та виконавчих комітетів, підприємств і виробництв фахівців, які відповідають за якість середовища і раціональне використання ресурсів" [4, с. 75]. Автори справедливо вказують на те, що подібним службам слід надати наступних повноважень: координація екологічної суспільної роботи (у регіоні, районі, місті); організація і координація екологічного виховання, освіти населення; розгляд і облік у роботі скарг і пропозицій населення та громадських організацій; здійснення пропаганди й агітації, проведення тематичних циклів лекцій з екологічних проблем регіону, району, міста; співпраця з міжнародними екологічними організаціями, природоохоронними службами металургійних підприємств.

Для екологізації суспільної свідомості необхідне зміцнення ролі держави як політичного інституту, що визначає вибір напрямку розвитку суспільства, який забезпечує просування до екологічної модернізації в умовах, коли екологічний інтерес ще не домінує в суспільному настрої і не визначає виробничу діяльність. Якщо екологічних витрат економічного зростання не можна уникнути, то їх можна мінімізувати при проведенні державою цілеспрямованої і послідовної природоохоронної політики, узгодженої з економічними і соціальними реформами.

Як відомо, попит на продукцію є основним рушійним чинником розвитку виробництва. Цей постулат справедливий і стосовно екологічної продукції.

Населення розвинених країн, дистанціювавшись від активної участі в екологічній політиці, зберегло за собою можливість впливати на екологізацію економіки через ринковий механізм попиту і пропозиції. Володіючи екологічно орієнтованою свідомістю, воно підтримує на високому рівні свої вимоги до якості життя, тобто екологізує споживчий попит, а через нього і господарську

діяльність у цілому. Екологічні вимоги населення, що пред'являються до якості товарів і способу їх виробництва як за кордоном, так і в Україні, підвищуються з року в рік [5, с. 16]. Проведений аналіз найбільш успішних фірм, які функціонують на ринках збуту, показав, що близько половини їх збуту забезпечується товарами або їх різновидами, які ще не існували 5 років тому [6, с. 82]. Відповідно до цього, адекватна реакція металургійних підприємств на зміни попиту, а саме його екологізації, дозволить підприємству забезпечити довготривалу можливість отримання прибутку, збільшити обіг і розширити частку ринку.

У дослідженнях, присвячених питанням екологічного менеджменту, наголошується, що матеріальна зацікавленість підприємців у природоохоронній діяльності підвищується в розмірі підйому життєвого рівня населення (споживачів). Проте, на нашу думку, власне високий рівень доходів ще не означає підвищеної оцінки якості навколишнього природного середовища або посилення уваги до цих проблем з боку суспільства. Він є однією з передумов екологізації економіки. Як справедливо зазначає О.І. Малікова, більш значущою є здатність людини підтримувати навколо сприятливе довкілля і високу якість життя для себе та оточуючих [5, с. 5]. Така здатність людини є похідною від рівня її загальної культури.

Таким чином, споживачі, ставлячи підвищені екологічні вимоги до споживаної продукції, примушують виробників шукати нові підходи до виробництва продукції, чим сприяють скороченню негативного впливу на природу. Результатом такої дії може бути зростання ролі екологічного менеджменту металургійного підприємства. Зворотній наслідок можливий за відсутності подібного попиту, тенденцій у ньому. Наявність стабільного попиту на екологічну продукцію металургійного підприємства (як у країні, так і за кордоном) також логічно розглядати як необхідну умову забезпечення еколого-економічної стійкості підприємства.

Під *інфраструктурою* в загальному розуміють сукупність підприємств, організацій, видів їх діяльності, що забезпечують і створюють умови для нормального функціонування виробництва [7, с. 42]. Ринкова інфраструктура екологічної діяльності, на нашу думку, це сукупність елементів економіки екологічної спрямованості: екологічне страхування, т. зв. біржі відходів, власне екологічне підприємництво, екологоорієнтовані банківські кредитні операції і т. п. Слід зазначити, що в Україні цей напрям діяльності тільки починає розвиватися.

До складу внутрішніх чинників впливу на ефективність екологічного менеджменту на металургійних підприємствах, що забезпечують їх еколого-економічну стійкість, ми віднесли ті, які безпосередньо обумовлені діяльністю конкретного підприємства, залежать від працівників підприємства. Це зокрема, техніко-технологічні фактори, персонал підприємства, система управління підприємства (наявність і підлеглість екологічної служби, сукупність методів та інструментів управління, взаємозв'язку з іншими підрозділами підприємства тощо).

До техніко-технологічних чинників відносяться технологічні процеси, склад, структура і стан устаткування на підприємстві. Використання сучасного устаткування визначає не тільки економічні, але й екологічні показники діяльності підприємства і тим самим може сприяти підвищенню ефективності екологічного менеджменту. Виробництво продукції на застарілому (морально і фізично) устаткуванні призводить до зниження її екологічних показників. За оцінками фахівців, знос технологічного устаткування на українських підприємствах досягає 70% [8, с. 123], що, очевидно, не дозволяє їм забезпечити достатньо високий рівень екологічності.

Інша складова внутрішніх чинників – персонал підприємства, включає такі його характеристики, як кваліфікаційний рівень, дисципліна, відповідальність і т.д. Практично будь-яке сучасне видання з проблем економіки й управління металургійним підприємством виявляє виняткову важливість такого фактора виробництва, як трудові ресурси, під якими розуміють сукупність людей (у рамках підприємства – персонал) з їх знаннями, навиками і досвідом (тобто кваліфікацією), визначеними соціально-психологічними характеристиками, культурними традиціями і цінностями [9, с. 68]. Це пояснюється тим, що людина – це єдиний елемент системи, який через свої особливості демонструє власні вольові прояви при виконанні певного завдання. Такі особливості виявляються і в екологічній сфері. Наприклад, працівник через недостатній досвід або навик, через психологічні особливості особи, незацікавленість або втому може спровокувати виникнення аварійної ситуації. Результатом буде збільшення негативного впливу на навколишнє природне середовище і відповідне збільшення платежів за його забруднення. І, навпаки, суворе дотримання персоналом усіх норм і правил при виробництві продукції забезпечить прийнятний рівень екологічності підприємства.

Отже, одним з найважливіших напрямів вирішення екологічних проблем, безумовно, є вдосконалення технологічних процесів, але це перспективний напрям не слід абсолютизувати. Як показує практика, вдосконалення технологічних процесів, що не супроводжується надійним людським забезпеченням, призводить до значних негативних наслідків. Але це ні в якому разі не означає приставити до певного верстата, технологічної операції, ділянки працівника-спостерігача. Важливо забезпечити відповідальним, компетентним, ініціативним, навіть творчим працівником. Це пояснюється тим, що людина на своєму робочому місці, як правило, має можливість детально вивчити всі позитивні і негативні аспекти конкретної операції або способу виробництва. Причому неважливо, про яке виробництво йдеться, оскільки система людських чинників має свій особливий спосіб функціонування, інваріантний (у певних межах) до конкретних видів виробництва.

Особливе місце серед чинників впливу на ефективність екологічного менеджменту металургійного підприємства займає система управління підприємства, під якою традиційно розуміють сукупність узгоджених і взаємозв'язаних методів та засобів управління підприємством, а також відповідний апарат їх реалізації. На сучасних металургійних підприємствах

така система містить екологічний елемент, який здійснює екологічне управління ним.

Література

1. Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. – 1991. – № 41. – С. 546.
2. Білявський Г.А. Фурдуй Р.С. *Основи екологічних знань: Підручник*. – К.: "Либідь", 1997 – 288 с.
3. Потравний І.М. *Принят закон України "Об экологическом аудите" // Обзор информ. Сер. "Экономика природопользования" / ВИНТИ*. – 2004. – № 6. – С. 63–73.
4. Гахович Н. *Состояние и проблемы экологизации промышленного производства // Экономика Украины*. – 2008. – № 4. – С. 73–81.
5. Маликова О.И. *Механизмы повышения конкурентоспособности компаний на основе экологизации производства*. – М.: Изд-во РАГС, 2000. – 63 с.
6. Фостолович В.А. *Система екологічного менеджменту в підприємстві // Економіка АПК*. – 2007. – № 7. – С.81–83.
7. Козоріз Г.Г. *Словник еколога-економічних термінів*. – Львів: ЛБІ НБУ, 2006. – 127 с.
8. *Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / За ред. Л.Г. Руденка*. – К.: "Академперіодика", 2005. – 200 с.
9. Супруненко С.Ф. *Внедрение стандартов серии ИСО 14000 для сертификации систем экологического менеджмента // Регіональні перспективи*. – 2003. – № 7–8. – С. 67–69.

УДК 338.45 : 65.016.7

О.Ю. БУГРИМ

Запорізька державна інженерна академія

**ПРОГНОЗУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ
УПРАВЛІННЯ РЕСТРУКТУРИЗАЦІЄЮ МАШИНОБУДІВНИХ
ПІДПРИЄМСТВ**

Прогнозування розвитку як інструмент першого рівня в рамках побудови механізму управління дає змогу визначити ступінь і механізми дії системи управління з метою підвищення ефективності реструктуризації машинобудівних підприємств. У зв'язку з цим при прогнозуванні реструктуризації промисловості регіону пріоритет віддається економічним і соціальним аспектам, а методологічний апарат вибирається залежно від цілей і завдань управління.

Метою дослідження є прогнозування як інструмент формування механізму управління реструктуризацією машинобудівних підприємств та аналіз функцій реструктуризації в напрямі приведення їх до єдиного безперервного процесу.

Прогнозування реструктуризації машинобудівних підприємств – найважливіша і невід'ємна частина складного процесу управління і розробки стратегії їх розвитку. Прогноз загалом є науково обґрунтованою думкою про можливі стани об'єкта в майбутньому, альтернативні шляхи і терміни його